

Vitaliy Levytskyi

DEVELOPMENT OF FARMS CHURCH PEASANTS UKRAINE RIGHT BANK IN THE FIRST THIRD OF THE NINETEENTH CENTURY

The paper considers the question of economic development of peasants church estates in the Ukraine in the first third of the nineteenth century.

Key words: Right-Bank Ukrain, estate, commodity-money relations, church peasants, commodity production.

УДК 94(477.4)

Богдан Луговий

РОЗВИТОК ТВАРИННИЦТВА У ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ КИЇВСЬКОЇ І ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ (40–50-ТІ РР. ХІХ СТ.)

У статті проаналізовано становлення тваринництва у військових поселеннях Київської і Подільської губерній в окреслений період. Досліджено особливості формування поселенської системи та її вплив на розвиток тваринництва як основної галузі економічного поступу.

Ключові слова: Київська губернія, Подільська губернія, військові поселення, тваринництво, сільське господарство.

Активна зовнішня військова політика Російської імперії в ХІХ ст. впливала на реформування армії. Досліджувана проблема неодноразово привертала увагу істориків. Військові поселення у Київській і Подільській губерніях вирізнялись своєю специфікою, тому що їх створювали з метою полегшення утримання армії для імперії. Це стосувалося розвитку тваринницької галузі в цьому регіоні. Окреслена проблема є актуальною у наш час, оскільки маловивчена та фрагментарно висвітлена в історичній науці.

У військових поселеннях Київської та Подільської губерній тваринництво було важливою галуззю після землеробства і становило основу економічного розвитку. У поселенських господарствах займалися конярством, вівчарством і розведенням великої рогатої худоби. Основну увагу зосереджували на виведенні кращих порід робочої худоби і коней для збільшення поголів'я. Проте ця мета щодо розвитку цієї галузі досить часто не досягалася. Основною причиною цього було як недостатнє фінансування, так і ресурси для її розвитку. Це призводило до складного становища тваринництва, а подекуди й до погіршення загального стану та падежу худоби.

Досліджуваний аспект розвитку сільського господарства висвітлюється в сучасній літературі в контексті загальної характеристики економіки військових поселень у Київській та Подільській губерніях. Значний масив інформації знаходиться у архівних матеріалах. У цій статті використано матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, а саме фонду 12 "Колекція мікрофільмів", у якому подано статистичні цієї щодо розвитку даної галузі та її коротку характеристику [6], а також Державний архів Черкаської області [3]. Доповнюють архівні матеріали опубліковані джерела, до яких належать законодавчі акти "Повного зібрання законів Російської імперії" [1–2]. Важливий внесок у дослідження задекларованої тематики внесли , Т. Кандаурова [4], В. Цубенко [7], К. Ячменіхін [8] та інші.

Об'єктом дослідження є розвиток тваринницької галузі у військових поселення Київської і Подільської губерній.

Предметом вивчення виступає процес формування галузі та тенденції її подальших змін.

Метою цього дослідження є аналіз розвитку тваринницької галузі у військових поселеннях Київської і Подільської губерній у досліджуваний період.

У процесі формування військово-поселенської системи тваринництву відводилася важлива роль. Підтвердженням цього є той факт, що при формуванні соціальної структури враховувалася кількість робочої худоби: воли, коні. До господарів першого розряду відносили поселенців, які володіли двома парами волів або чотирма кіньми; до другого – з одною парою волів або двома кіньми, окрім земельних угідь. До розряду "негосподарів" зачисляли сім'ї, у яких не було худоби [1, с. 122].

З початком утворення військово-поселенської системи у Київській та Подільській губерніях у господарствах не було необхідної кількості робочої та продуктивної худоби. Керівництво намагалось виправити ситуацію, однак це вдавалося не завжди. Загалом показник кількості худоби на одне господарство у військових поселеннях цієї території був найнижчим у порівнянні з іншими

поселеннями. Він становив 0,65 голів на ревізійну особу. Свідченням цього є динаміка розвитку тваринницької галузі в округах військових поселень, подана у таблиці 1 [8, с. 408].

Таблиця 1

Показники розвитку тваринницької галузі (в розрахунку на 100 осіб чоловічої статі)

Назва поселення Періоди	Кількість		
	Коней	Волів	Корів
Українське:			
1840–1844 рр.	17,5	65,3	83,6
1845–1849 рр.	18,6	63,4	82,4
1850–1854 рр.	17,6	54,2	65
Новоросійське (Херсонське):			
1840–1844 рр.	13,9	65,9	112,2
1845–1849 рр.	13,1	62,8	100,9
1850–1854 рр.	11,2	55,5	87,8
Києво-Подільське:			
1840–1844 рр.	12,3	49,1	46,8
1845–1849 рр.	18,4	50,8	59,6
1850–1854 рр.	20	50,5	64,9

В інших округах ситуація була кращою. Скажімо, такий показник у Новоросійському військовому поселенні становив – 1,45 голів [8, с. 250]. Однак, варто відзначити, що на початку існування Українського та Новоросійського (Херсонського) військових поселень показники тваринництва були значно вищим і в процесі поселенської системи кількість худоби зменшилась.

Згідно з правилами, у кожному волості мали завезти таку кількість жеребців, щоб співвідношення останніх та кобил було 1 до 25. Так, загалом було доставлено 58 коней: в 1-й (Уманський) округ – 9, 2-й (Маньківський) округ – 13, 3-й (Ладизинський) округ – 12, 4-й (Меджибізький) округ – 13, 5-й (Савранський) округ – 9, а у відокремлену волость – 2 жеребців. Це робилося за рахунок коштів позичкового військово-поселенського грошового капіталу. Для догляду та утримання жеребців у кожній волості вибирали трьох доглядачів, а їм допомагали почергово декілька негосподарів. Цей процес проходив під контролем начальників волостей і окружних командирів [6, с. 33].

До 1840 року в 2-му (Маньківському) окрузі існував кінний завод. Поголів'я його складалось із 9 жеребців, 71 кобили і 121 лошака. Цього ж року він був ліквідований, а придатні для служби коні переведені в округи Новоросійського військового поселення [1, с. 127]. Також для збільшення кількості коней проводилася практика перегону з однієї більш забезпеченої території на другу, менш забезпечену. Підтвердженням цього є факт перегону коней з Умані та його передмістя у села Маньківку та Соколівку [3, с. 14]. Якщо порівняти показники поголів'я коней з іншими округами кавалерії, то вони були досить високими. Так, на 1857 р. у Новоросійському військовому поселенні на кавалерію припадало близько 1541 коней на округ [7, с. 117]. У досліджуваному нами регіоні цей показник становив 2333 голів (див. табл. 2). Це пояснюється тим, що коні тут використовувалися як основна тяглова сила.

Аналогічна ситуація склалася і з розведенням великої рогатої худоби. На 1837 рік господарі були мало забезпечені худобою. У зв'язку із цим у 1840–1841 рр. закуплено 7 тис. волів на суму 420 тис. карбованців (крб.) асигнаціями. Повного забезпечення худобою у цих округах так і не було досягнуто [8, с. 253]. Для покращення породи великої рогатої худоби у кожному окрузі утримували спільних бугаїв кращої української породи. Так, в 1-му (Уманському) окрузі було 5, в 2-му (Маньківському) окрузі – 11, 3-му (Ладизинському) окрузі – 7, 4-му (Меджибізьському) окрузі – 7, 5-му (Савранському) окрузі – 4 і у відокремленій волості 4 бугаї. Усього – 38 бугаїв [6, с. 33].

В округах військових поселень Київської і Подільської губерній поселяни розводили дрібну рогату худобу та птицю. Найбільше поголів'я було овець. Органи влади слідкували за динамікою приросту овець, що знаходило відображення у статистичних звітах округів. Поселяни у своїх господарствах вирощували також кіз та свиней. Контроль за цією сферою їх діяльності був не таким всеохоплюючим. У зв'язку із цим поселяни їх розводили для власних потреб. Однак різноманітність поголів'я домашньої худоби не забезпечувало достатньої кількості м'яса та молочних продуктів у раціоні поселян. Як відзначає К. Ячменіхін, основу їх їжі становили мучні та рослинні продукти. Це в свою чергу негативно впливало на працездатність дорослого населення та перешкоджало повноцінному фізичному розвитку підлітків [8, с. 254].

Для покращення породи коней у кожен округ Київської та Подільської губерній завозили жеребців бітзької породи з кінних заводів. Ця порода славилася своєю тяговою силою, спокоєм та здатністю

виконувати важку роботу при помірному харчуванні. Вартість коней коливалася в межах 50–85 крб. сріблом за голову. Вік жеребців мав бути не менше 4 і не більше 6 років [1, с. 374].

У кожному окрузі, створювався воловий парк, у якому перебувало по 100 пар, а у відокремленій волості 1-го (Уманського) округу – 30 пар. Вони використовувалися для перевезення будівельних матеріалів з лісу. Утримання худоби вимагало значної кількості кормів на осінньо-зимовий період. Однак недостатня кількість фуражу, використання худоби у різноманітних громадських роботах призводило до гибелі тварин [6, с. 37].

Таблиця 2

Поголів'я худоби у господарствах поселян у Київській та Подільській губерніях на 1856 р.

Округ	Поголів'я				Всього	До утворення військових поселень
	коней	волів	корів	овець		
1	326	5012	4167	16100	25605	17980
2	1365	4891	7402	24996	38354	13186
3	2566	5779	5968	19186	33499	12907
4	6488	3561	9563	18795	38407	30773
5	874	6353	10147	14674	32048	2485
Відокремлена волость	48	1574	1393	5401	8416	4212
Всього	11667	27170	38340	99152	176329	81543

[6, с. 29].

Згідно з даними таблиці, упродовж 19 років існування військових поселень у Київській та Подільській губерніях поголів'я худоби тут значно зросло. Так, в 1-му (Уманському) окрузі коефіцієнт приросту становив 1,42 рази, у 2-му (Маньківському) – 2,9 рази, у 3-му (Ладижинському) – 2,5 рази, 4-му (Меджибізькому) – 1,24 рази, 5-му (Савранському) – 12,8 рази, а у відокремленій волості 1,99 рази. Загалом цей показник у поселеннях становив 2,16 рази.

Аналіз досліджуваної проблеми свідчить про те, що у кожному із військових поселень спостерігалась тенденція до забезпечення господарства засобами виробництва у максимально можливій кількості, виходячи зі стану ресурсів регіону. Саме ці умови забезпечували рентабельність усієї поселень. На думку Т. Кандаурової, рівень господарського розвитку у Київській та Подільській губерніях дозволив сформувати заможні поселенські господарства, що стали надійною основою економічної організації нововведеної системи [4, с. 81–82]. Однак, на наш погляд, це не забезпечило очікуваної економічної ефективності у той час, як для селянства, так і для Російської імперії. Підтвердженням цього є факти, наведені К. Ячменініним при порівнянні основних показників – розмірів земельних наділів, кількості посівів на одиницю площі, та урожайності у військових поселеннях Київської і Подільської губерній. Аналіз даних свідчить про те, що досліджувані нами поселення займали останнє місце серед земельних наділів – 3,83 четверті, на противагу 5,53 – в Українському та 4,74 – Новоросійському військових поселень [8, с. 241]. Розвиток тваринницької галузі нічим не відрізнялася від загальних показників розвитку сільського господарства.

Однією з основних причин повільного розвитку тваринницької галузі було те, що поселяни виконували численні повинності та накази військового керівництва. Лише три дні вони могли працювати у своїх господарствах. Усе, що вони отримували, займаючись хліборобством, тваринництвом, торгівлею та ремеслами, складало їх власність [6, с. 7]. Проте поселяни працювали замість трьох обов'язкових днів подекуди і цілий тиждень на державних роботах. Траплялись випадки примусової роботи і в неділю та свята. Начальник військових поселень Є. фон Брадке у своєму рапорті начальнику штабу військових поселень дав характеристику поселень станом на 1841 рік. Згідно з цим документом, господарі першого і другого розрядів мали недостатньо робочої худоби, ще й погано відгодованої. Більша частина поселян не мали жодної корови [5, с. 38–39].

Однією з вагомих причин такого стану розвитку тваринництва була повинність надавати свої підводи військовим, що пересувалися територією їх округу, і допомагати при перевезенні військового спорядження у межах свого округу. В результаті цього перевізники втрачали значну кількість худоби, що призводило до їх зубожіння та занепаду господарської системи загалом. Ще одним важким

* Мається на увазі ферма тяглової худоби.

тягарем для поселенців стала Кримська війна 1853–1856 рр. У цей час, крім триденних робіт на громадських полях, вони мали перевозити солдатів, провізію, фураж тощо. Власне військові поселення стали тилом для армії.

Отже, сільське господарство вважалося основою військово-поселенської системи. Військові поселення були новим економічним інститутом для цього регіону. Уряд намагався створити міцну матеріальну економічну основу для розвитку господарства військових поселень. Одночасно військово-поселенське господарство перебувало під постійним контролем місцевого керівництва та входило до сфери державного регулювання. Тваринництво у Київській і Подільській губерніях розвивалося найслабше. Це можна пояснити низкою причин, до яких можна віднести наступні: держава не виділяла достатньої кількості необхідних коштів для ефективного їх розвитку; поселенці сплачували боргові зобов'язання, які числилися за конфіскованими маєтками; використання поселенської робочої худоби на різні перевезення; некомпетентне керівництво щодо ведення сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Высочайше утвержденное предположение об устройстве округов военного поселения Киевской и Подольской губерний // Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ РИ). II. – СПб., 1841. – Т. XV. – Отделение первое. – 1840. – № 13244. – С. 119–129.
2. Высочайше утвержденные правила о способе улучшения породы собственных лошадей военных поселенцев в округах военного поселения кавалерии // ПСЗ РИ. II. – СПб., 1851. – Т. XXV. – Отделение первое. – 1850. – № 24069. – С. 373–375.
3. Державний архів Черкаської області, ф. 696, оп. 1, спр. 25, арк. 141.
4. Кандаурова Т.Н. Экономическая организация военных поселений кавалерии (1830-е – 1850-е гг.). Опыт количественного анализа статистических атласов / Т.Н. Кандаурова // Круг идей: модели и технологии исторической информатики. Труды V конференции ассоциации "История и компьютер". – М., 1998. – С. 78–86.
5. Липовская Т.Д. Социально-экономическое положение военных поселенцев на Украине: Учебное пособие. / Т.Д. Липовская. – Днепропетровск: ДГУ, 1982. – 84 с.
6. Центральний історичний архів України у Києві, КМФ 12, оп. 1, спр. 111, арк. 44.
7. Цубенко В.Л. З історії військово-господарських формувань в Україні: Новоросійське (Херсонське) військово-поселення кавалерії. 1817–1857 рр. / В. Л. Цубенко. – Одеса: Optimum, 2006. – 218 с.
8. Ячменихин К.М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия / К. М. Ячменихин. – Чернигов: Сіверянська думка, 2006. – 444 с.

Богдан Луговий

РАЗВИТИЕ ЖИВОТНОВОДСТВА В ВОЕННЫХ ПОСЕЛЕНИЯХ КИЕВСКОЙ И ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИЙ (40–50-Х ГГ. XIX СТ.)

В статье проанализировано становление животноводства в Киевской и Подольской губерний в данный период. Исследованы особенности формирования поселенческой системы и её влияние на развитие животноводства как главной отрасли экономического роста.

Ключевые слова: Киевская губерния, Подольская губерния, военные поселения, животноводство, сельское хозяйство.

Bogdan Lugovy

DEVELOPMENT OF STOCK-RAISING AT THE MILITARY SETTLEMENTS OF KYIV AND PODILLYA PROVINCES (40–50 XIX OF CENTURY)

Settlement of stock-raising at the military settlements of Kyiv and Podillya provinces in certain period is analysed in the article. Peculiarities of settlement system formation and its effect on the development of stock-raising as the main industry of economic growing are investigated.

Key words: Kyiv province, Podillya province, military settlements, stock-raising, agriculture.